

կու տայ, “զի ընդ զորս արքունի երթիցին ի գործ պատերազմի”։ Նախարարը ամեն տեղ քաջութեան հռչակի եր ստանան, “մինչև գոյովութեան հրովարտակ վանն նոցա ի Գուռն տային”։

Թագաւորն (ըստ Պատմագրին Յաղկերտ. նոյն իսկ ըստ Պատմագրի Ժամանակագրութեան Պերոզ 457) ուրախ իրեն հասած բարի վկայութիւններուն համար անձամբ կը քաջալերէ եւ կը խոստանայ վերահաստատել զանոնք իրենց իշխանութեան եւ պատմին մէջ եւ ընդհանուր ներում շնորհել քրիստոնեայ Հայաստանին։

Պերոզի կուին իւր եղբոր Ուրզգի հետ միահեծան իշխանութիւնէ եւեթ անջններու համար (Պերոզ միահեծան 459 Յուլիոս), զարձեւալ Աղուանից եւ յետնից ազգերուն ապստամբութիւնները, որոնց մասին կարեւոր տեղեկութիւններ կու տայ պատմագիրը, արդեւ կ'ըլլան նախարարներու անմիջապէս արձակումին մինչեւ. “յառ ժեշեր-Բո” (463) վերջերք եւ 464-ի սկիզբը)։

Պատմագիրն հոս կը կտրէր պատմութեան թելը. գրեթէ քառորդ գորտն զգալէր նկարագրել յետոյ (439 թմա 440—464)։ Նախարարաց զարմի կը թողու, խոստանալով թէ “ի տէր-այր ին” ԲՈՒՆԵԼ ԲՈՒ ՂԵՄԷ. բայց ալ ի զոր կը սպասենք, թէ եւ Պատմագիրը “Տիկնայց փափկասունը Հայոց աշխարհին”, յուզիչ նկարագրութեան մէջ, որով կը կնքէ իւր պատմութիւնը, բանաստեղծութիւն կը պատմէ թէ նախարարը լոյս բան. — “Բաւըրմ մմբոց Հայեցան սառնամանիք, հաւա զարուն եւ եկին նորեկ ծծինեռուք, տեսին եւ ինդաջին կննցողաւոր մարդիկ, եւ նոցա ոչ երբեք կարեան տանան զանկէպիտի իրենցն”։ Օրադիկը զարանալայնք յիշատակներն զգալաւոր ամուսինն նոցա, եւ աչք իւրեանց կարօտացան սեռանել զքանկալի գեղ երեսաց նոցա,։

ՄԵԼԵՐԵՍԵԼՆԵ

ԺԱՂԿԻՓՈՒՆՏ

1. Նորուստից մայ նաւարանն Անտարանը։ — 2. Ս. Գրիգոր Լուսաւորել եւ “Փառք Յազարաթաց, Նիովաւացուց։ — 3. Ռուսաւայ մամուլը։

1. Երբո՞ւնիկ հայ հնագործութեան Անտարանը։ Երուսաղէմէն կը գրեն “Բիւզանդիոն” (թ. 2829) Բրոֆ. Ս. Քրիստոփիկ Մուրատեան Նիւ-Եորքի Համալսարանին հնագիտական բաժնին բրոֆէսորին հետ այցելութիւն տուաւ Տ. Յարութիւն Ս. Պարսիալըքին, ինչպէս իմ Նորմալէ իր արամագրութեան տակ գնել, տեսնելու համար հրաշալիորէ անուանակը Տիգրանեան եպո. ի նուեր բրած ձեռագիր մագաղապից աւետարանը։ Բնեցին յիշեալ աւետարանը Պարսիալըքեանի զահիճին մէջ եւ ամբիկացի Բրոֆէսորին հաստատեւր եւ հնագիտական գործ ըլլալը, իր վրայ կրած նշան-

ներէ, եւ այս առթիւ ամերիկեան հնագիտական հանդէսին ուսումնասիրութիւն մը զգեւր է։ Այդ աւետարանին ինչպիսի եւ ընտելութեան աւարակը եղած կէտերը կը համապատասխանեն հին աւետարաններու ձեռագրաց ուսումնասիրութեամբ պարագայը հնագէտ Բրոֆէսորներու կարծեացը։ Բրոֆէսորը խոհուրդ տուած է որ լուսանկարներ այս աւետարանը, որ Մոսկուայի Լազարեան վարժարանի զբոսագիր աւետարանին տուեալու կրկին խոչորութիւնն ունի, յիշէ թէ այս արածած խորհուրդը գործադրելը։

2. Ս. Գրիգոր Լուսաւորել եւ “Փառք Ռեթուրն”։ Եստ զարմանալի պիտի երեւայ այս խորագիրը։ Բայց աւելի զարմանալին է որ քիչ եթովպացի պիտի գտնուի նոյն իսկ այսօր, որ եւեթ տարակար մ'ունենայ այն մասին թէ Ս. Գր. Լուսաւորել մեծ ծառայութիւն մ'ըրած չըլլայ իրենց։ Ինչպիսի կը դառնայ մասնին մը վրայ, որ “Փառք Թագաւորաց, կը իշխուի եւ իրեք կը յանդի ի վերջոյ եթովպական հարստութեան Սողոմոնեան ըլլան եւ նման փառաւորութիւնները հռչակելու, Ազգային գիրք մ'եղած է բնականաբար, եւ ձեռագիրները ցանցառ չեն։ Այժմ'միայն լոյս տեսած է թէ եթովպական բնագրով եւ թէ գրեթէ. Թագաւորութեանը Բաւարական ճեմարանի Գործոց շարքին մէջ. (Kebra Nagast, Die Herrlichkeit der Könige, etc. hersg. Carl Bezold, München 1905. 4° LXII+176+160. իբրեւ մասն) Abb. K. Bayr. Akad. Wiss. I. Klasse, XXIII. Bd. I. Abt.) Գործակից է նաեւ Guidi. Թէ ասոր եւ թէ հրատարակչին անունն ինքնին երաշխաւոր է գործին զանազան հմտութեամբ զարեւելած ըլլալուն։ Մեկի համար հրապարակութեան պիտի կենն է որ Հայոց Լուսաւորելին անունը գործածած է եթովպացի Տիգրանալը. Բաղուանց մ'արեւին խորագրով մ'ալ ունի (տես էջ 23 եթովպ.)։ “Ներսէս Նիւսապոր, զոր Հայր (Abā) Գրիգորեան եպիսկոպոս Հայոց աշխարհի, վկայ առանց արեան, գրեթէ ի վերայ փառաւորութեան Սիոնի, ապաւանդուն Ըստուծոյ Իւրայէլէ, եւ ի վերայ փառաւորութեան Թագաւորաց եթովպացոց, որը ծնանին յերանաց Մենկելիքի, որդւոյ Սողոմոնի, որդւոյ Գուրի.։ Ամբողջ ներկայացուած է իբրեւ մեծ բանաստեղծութիւն մը, զոր խոսած է Ս. Գրիգոր Լուսաւորել Նիկիոյ Ժողովոյ Հարց առնել, որնք մերթ ընդ մերթ Տարցունք ու աւարակութիւն կ'ընեն եւ պատարանն կ'աւանդեն։ Այս տեղ “Գրիգոր Սքանչելագործ, կը իշխուի բանաստեղ, բայց կը հասկնային “Գրիգոր Լուսաւորել”։ — Երկուցն իրարու շփոթած է եթովպացի կնիքագիրը. Ռոք է առնոյն իսկ սկզբն, ուր կ'ըսուի (Գլ. Բ.) “Որքի ելու. Գրիգոր Սուշեթագործ, որ զուր մը նեմուած էր եւ Գրիտապի համար մարտիրոսութեան սիրուն” 15 տարի թշուառութեան մէջ էր, եւ ըստ. Երբ եւ գուրն էի՝ մտածեցի այս իրին վրայ եւ Հայոց արքային յիմարութեան վրայ եւ ըսի մտածեալ. Ինչ է ձեր (արքային) անձնութիւնը, միթէ զօրանց թագութիւնը, կամ փառաւոր հային ստացուածն շքեղութիւնը, կամ փառաւոր շատութիւնը, եւն։ Լուսաւորելը ազնվէն պարագա գտած ասուն՝ կը մտածէ այս ամենուն վրայ, եւ ի

վերջը կը մտածէ «արքայից մեծութեան», մասին, եւ այն հիմնական կերպով, «սկսելով սկզբէն», եւ ստուգել ալ ի ձույն կը սկսի Ագամէն, Արեւին ու Սեթէն, եւ այսպէս յաւաք՝ մօրոք 117 գլուխ, լի զբոյժներով, առաւելներով, ժամանակագրական անտեղութեան եւ իմաստներով, Հնութեան բաժնին մէջ ի հարկէ մեծագոյն տեղը բռնած է Սորոմոն. միւս ամեն ազգաց մէջ՝ նոյաբն բնական-նական անտեղութեան, որուն փառաց նախորդած է գիրքը: Սորոմոն եւ «գիշտէն հարաւայ, (որ «Մա-կեդա, եւ կոչուի) կը ծնանին գիտելիք, եթովպիայի արքայ, որ հեռական իշխանազանց անդրա-նիկներուն, քահանայից եւն հնա կը դառնայ եթովպիայ, բնականապէս բերելով նաեւ «առաջա-նակ-առաջին, («Սեթն, կոչուած) որ հրաշագործ բան մըն է: Ասով Հին Աստուածներ թագաւորու-թեան հետ ճշմարիտ աստուածաշնորհներուն ալ եթովպական սեպհականութիւն կ'ըլլայ: Ահլըրդ է այսպիսի ուրիշ մանրամասնութեանց մէջ մտնել: Կը բաւէ նշանակել թէ ըստ գիտնող (Հմմտ. նաեւ Nöldeke ի WZKM 1905, p. 399, եւն.) զբոյս բուն նպատակն եղած ըլլալու է իբրեւ օրինակ եւ հարապատ ցոյցներու այն «Սորոմոնեան», հարբա-տութիւնը, որ ժԳ գործուն տիրեց եթովպիոյ՝ Jukūno Amlāk օրէն, իսկնախնդիւնաց Tägūa ասն իշխանութիւնն իբր ասպրինաւոր հաշակելու «նեղ-դէկէ (անգլ. 401) նոյապէս բուն զբոյսն մասը կ'ընէ վերաւորութիւնը կամ յիշատակարանը, ուր կը ինքնուրիշ թէ Գրիգորի Լուսաւորչի այս գիրքը եթովպիայ մէջ խաղաղեան տարբերքի թարգմա-նուած ըլլայ՝ յաւի փոփոխութիւն 409 (ս. 417/8 Գ. Բ.), Gabra Masqal թարգմարի (որ սակայն կ'ապրէ 525ին), եւ բարձր «Պատար», Աբբա Գեոր-գիւյ օրով: Ըստ Նեոպտոլեմայ վերջինս ըլլալու է Աղեղանագիրքը պատարարը Գեորգ Բ. (357—361 Գ. Բ.) գոտարաւ Գեորգ Բ. (621—631) որ իբրեւ Միւլքիս՝ չէր կրնար սիրել ըլլալ եթովպացւոյ: Գրիքը յամենայն դէպս կամ՝ ստուգել արաբերէնէ թարգմանուած է (կամ այլեւայլ արաբացի աղ-բերներէ քաղուած) եւ կամ՝ նախ արաբերէն գրուած է հնդկական եւ իսլամ փոխաբերուած պաշտմանական գրաւոր (Գեղ.) լեզուի, Հայք յիշուած եւ ուրիշ մէկ երկուս տեղ ալ: Կախ՝ երբ կ'ըսուի թէ իմաստալեզուց թագաւորը (Գլ. 2Գ) կ'իշխէին ի միջն այլոց Անտիոքայ, Ասորաց, Հայոց աշխարհի եւն վայր: Երկրորդ՝ երբ հայրապետաց այն հարց-ման թէ «եթովպի կառքը, պիտի տեսէ միջնեւ կատարած, ժառանգական պատասխան կու տայ Գր. Լուսաւորչի (Գլ. ճԺԶ.) Աման զի պիտի զօրանան Հրեայք եւ հաւատացեալոց դէմ պիտի ելլեն՝ ի Nāgrān եւ ի Հայոյ», եւ կ'անցնուի՝ «վան զի Հայաստան աշխարհ մըն է Հռոմայ (Ե պատշենը՝ Հայաստանի), եւ Nāgrān աշխարհ մըն է եթով-պիոյ», Այս՝ ինչպէս նաեւ ուրիշ տեղեր՝ «Հռոմ», եւ հասկնայ հնդկական ի հարկէ Բիւզանդեան կայսրութեան ասոյճանները:

3. Ռուս-նայ մասնաւոր հակաբանքը կը յառա-ջագրիմէ, ժամանակին մեղք արդէն մեծ բնիկ երրորդ-ներուն ծանուցինքը Արշալոյս մեծածաւալ օրագրին եւ Հռոմէի մանկական ու մանկավարժական ամառ-

թերթին հրապարակ ելլելու: Այսու եւս ուրախ ենք աւետելու թէ Մշակ ընդ ազգական աւազալ օրա-թերթին վերանորոգման լոյս կը տեսնէ — թրքաշայ «Բիւզանդիոնէն», աւելի մեծ գիրքով կամ ծառա-լով: Աղիւստեան հնգերէ գարսէրէ եւ աւազալ, Նոյ-Դորը գիրքը մեծցուցեր է: Ցարչալ պիտի բա-րեփոխուի: Կ'իմանանք թէ Պ. Իշխանեան միտք ունի կեանք աւետելու թերթ մը հրատարակելու: «Արշալոյս»-ը գրէ (Թ. 3) «Փոխաբան թղթաբան է Լայրցիգի համալսարանի փիլիսոփայութեան դոկ-տոր Ս. Բ. Թաւաշեանին իր խմբագրութեամբ հրատարակելու թիֆլիզում մի շարքավարժերէ ընդ վերնագրով, «Նոր տարիէն սկսեալ լոյս պիտի տեսնէին Պ. Հայկ 8 էր-Աստուածատրեանցի Մոսկովիտեան ամսագրէրէր, Պր. Ա. Զատ Աթաւան աւա-ռեանցի Ալիստաւ շարքավարժերէր, որ շատ կարեւոր պետք էր լրացնելու կոչուած է, վան զի հայ գիւղացւոյն իր երկրէ պիտի ըլլայ: Եւ գիւ-թիւն անուն կըրց օրթերէր մըն ալ — Թաւաշ, որուն լաւ թերթ ըլլալուն գրական եւ խմբա-գրութեան անդամներուն եւ «մտիկ աշխատակից-ներուն», սա յարգ անունները՝ Աւետիս Ահարո-նեան, Երեմէ Թովչեան, Ռուբեն Զարգարեան, Աւետիք Խաչակեան, Լէօ, Ստեփան Լեւոնեան, Խաչատուր Մարտիման, Միքայել Թովհանեան, Սիրական Տիգրանեան եւայլն: «Արշալոյս» (Թ. 4) կ'ընէ. «լաւ» ենք որ կովկասի փոխարան թղթա-արեւ է Պ. Թաւ. Ղաւազեօգեանին հրատա-րակելու իր խմբագրութեամբ թիֆլիզում մի ամե-նօրեայ քաղաքական, հասարակական, տնտեսա-կան եւ մանկավարժական պատկերասրբ լրագիր հայերէն լեզուով: «Միւլքիս» անունով, «Նոյն» պէս եւ Բ. Բ. Մնացականեան ընկերութիւն մը կազմած է Անտիոքայի մէջ հայերէն թերթ մը հրա-տարակելու համար: Այս սիրելի է. երանք, թէ իտաղաւորութիւնը շատով վերահաստատուի յաւաքախնդրութիւնը հակապաշտ պիտի ըլլայ:

ԲՈՒԿԱՆԴԱԳՈՒԹԻՒՆ

ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ — Էջ մը նայ Արշակունեաց նսազոյն պատմութիւնը. 33:
ԱՅԳԱՅՐԱԿԱՆ — Պարսկաճալոց տոմարին քա-րերը. 44:
ԳՐԱԿԱՆ — Յայտնութիւն Եովհաննու. Ա. Նորա-գիւտ քննադիւր. 47:
ԼԵՃԻՂԻԱՆԱԿԱՆ — Ստուգաբանական հետազո-տութիւնը. 55:
ՄԱՏԱՆԱԳՐԱԿԱՆ — Ծղիշէ. քննական ուսումնասիրու-թիւն. 59:

ՆԵՆԵՆԱԿԱՆ

ԺԱՆԳԱՅԻՌՈՒՄ. 1. Շրտաղէմի նայ նաղարեան Անտարանը. — 2. Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի եւ «Փառք իսկապաւնք, Եթովպացւոյ. — 3. Ռու-սաճայ մամուլը. 63:

ՀՐԱՄԱՆԱԿԱՆ ԵՒ ՊԱՏՄԱԿԱՆԱՅՈՒՆ ԽՍՊԱԿՈՒՄ

Է. ՌԱՓԱՅԵԼ Վ. ՊԱՐՈՆՅ

ՊԵՆՆԵՆ, ՄԻՒԹԱՐԵՆ ԵՒ ԵՂԱՐԱՆ